

"חייב אדם לומר בלשון רבו"

מורי ורבי הרב אפרים ויזנברג ז"ל נפטר בלונדון לפני כשנתיים. הוא היה גאון וחוקר ושימש גם כמרצה ופרופסור באוניברסיטת קולג' לונדון (המחלקה לעברית). כשהגיע לגיל פרישה, נשא הרצאה מיוחדת על משנה ידועה במסכת עדויות (א', ג), וכדרכו האופיינית במחקר, ליקט לקראת אותה הרצאה 35 מקורות לעיון, הביא גירסאות שונות למקורות העיקריים, וטיפל בנושא לעומקו. מאחר שההרצאה לא פורסמה, אביא כאן מבחר של מקורות, ואנסה לסכם בקיצור את חידושי ומסקנותיו.

במשנה עדויות (א', ג) שנינו: "הלל אומר מלא הין מים שאובים פוסלין המקוה, אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו, ושמאי אומר תשעה קבין". מפרשי המשנה מתלבטים בפרשנות המשפט: "שאדם חייב לומר בלשון רבו", ולהלן נביא כמה מהם.

הרמב"ם בפירוש המשנה (לפי נוסח התלמוד הבבלי הוצאת ראם וילנא) כותב:

"שמעיה ואבטליון הם רבותיהם של שמאי והלל כמו שמבואר באבות, והיו גרים, ונשאר בשפתם לעזי שפת העובדי כוכבים והיו אומרים "אין" במקום "הין", והלל היה אומר כן "מלא אין" כמו ששמע מהם, והוא מה שאמרו רבותינו ז"ל 'חייב אדם לומר בלשון רבו... הוא שלמדתי מאבא מורי ז"ל שלמד מפי רבו ורבו מפי רבו ז"ל".

הרב עובדיה מברטנורא, קודם שהוא מצטט את הרמב"ם, הוא מביא פירוש אחר:

"שחייב אדם לומר בלשון רבו, כלומר 'הין' אינו לשון משנה אלא לשון תורה, אלא כך שמע מרבותיו שמעיה ואבטליון (כלומר, הלל השתמש במונח 'הין' שהוא מונח תורני, במקום 'קבין' שהוא מונח משנאי, מפני שכך שמע מרבותיו). ורמב"ם קיבל מאביו ז"ל, שמפני שהיו שמעיה ואבטליון גרי צדק לא היו יכולים להוציא מפיהן מלת 'הין', והיו אומרים אין במקום הין כדרך בני אדם עד היום שאינם יכולים לחתוך באותיות (אהח"ע), והיה הלל גם הוא אומר "אין" כמו שהיו רבותיו שמעיה ואבטליון גרי צדק אומרים".

בפירוש המיוחס להגר"א על פירוש הרמב"ם למשנה¹, מובאת קושיה חמורה על פירושו של הרמב"ם:

1. ליקוטים מהגר"א המצוטטים בסוף "שנות אליהו" בסדר זרעים.

"והקשה הרב הגאון ז"ל אם הם אמרו מחמת שלא היו יכולים לחתוך אותיות, יאמר (כך) גם הלל שיכול לחתוך וכו', מאי לשון רבו שייך בזה? והתירוץ:

"ואמר הרב הגאון ז"ל, דהכי פרושו דהא יש לדקדק לעניין מאי אמר הלל 'מלא', מלת 'מלא' מיותר, הכי הוי ליה למימר: הלל אומר "הין מים שאובים" וכו', בוודאי מלא הוא, ויש לומר דשמעיה ואבטליון אמרו 'אין', שלא יכלו לומר 'הין', לכך הוצרכו לומר 'מלא', דאי לא אמרו הוי אמינא דאין מים שאובים פוסלין את המקוה דהיו אומרים אין בצי"רי לכך אמרו 'מלא', והשתא לא טעינו כלל לומר שאין בצי"רי, כלומר שאין פוסלין את המקוה, דהאיך יכול לטעות אי כתיב מלא מים שאובים, ואיך אפשר לומר אין בצי"רי... והלל היה אומר 'הין' בה"א, ואעפ"כ אמר בלשון רבו תיבת 'מלא', אע"פ שלשון הלל 'הין' בה"א ולא יוכל לטעות כלל". (דהיינו, לדעת הפירוש המיוחס להגר"א, הרמב"ם מתקד בפירוש המילה המיותרת לכאורה "מלא", ולא במילה "הין" שהלל ביטא אותה בה"א, ולכן יכול היה לוותר על התוספת "מלא", אלא שנקט לשון רבותיו והשאירה כפי שהיא).

הפירוש הזה די נפוץ בין מפרשים אחרים בשם הגר"א, לדוגמא, הוא מובא ב"תפארת ישראל" על המשנה:

"והגאון רבינו אליהו מוילנא זצוק"ל פי דה"ק, שחייב אדם לומר בלשון רבו קאי אמלת מלא, דמיותרת לגמרי במשנה, דהוה סגי לומר הין שאובין פוסלין המקוה? להכי קאמר אלא שחייב וכו'. ור"ל משום שרבו של הלל היה אבטליון שהיה גר, לא היה יכול לבטא יפה ה של מילת הין, והיה משתמע כאילו אומר אין מים שאובים וכו', ושלא יטעו תלמידיו שכוונתו אין מים שאובין פוסלין, להכי הוסיף מילת מלא, ולהכי מדחייב לומר בלשון רבו, אמר הלל ג"כ מילת מלא, אף שהוא היה יכול לבטא יפה מילת הין".

הפירוש מובא גם ביתר הרחבה בחידושי מהר"ץ חיות על הגמרא בשבת טו, ע"א.

מו"ר הרב ויזנברג טען, שהתירוץ המובא בשם הגר"א אמנם מתוחכם, אך הוא לא האמין שאכן הגר"א כתבו. דרכו של הגר"א הייתה להשתמש בפירושים יסודיים ולא מתוחכמים, ולפיכך התחיל הרב ויזנברג לחפש אחר שורשי הפירוש. ראשית, הוא גילה שלא כל הדברים בליקוטים הם ישירים מהגר"א עצמו, ויש ביניהם גם מכלי שני. בהקדמה לליקוטים כותב חתנו של הגר"א, ר' מנשה ברי יהודא ליב: "אכתוב משמו דברים מתוקים מדבש, יש מהן מה ששמעתי מפיו הקדוש ויש מהן מה ששמעתי בשמו". שנית, הרב ויזנברג מצא מקור לגמרי אחר לאותו הפירוש.

בחדושי ר' יואל חסיד (מהרי"ח) על המשנה בעדויות כתוב:
 "לא יכולתי להתאפק מלכתוב מה ששמעתי מהרב המופלג המגיד דק"ק מאהילוב ממוהרי"ר אברהם, דבר נאה שאמר, איך יש סברא לומר שאם היה רבו נלעג לשון, שיאמר התלמיד אותו לשון עצמו? הלא לא לכבוד יחשב לרבו כי אם זלזול כמלעיג מרבו, ואמר הרב הנ"ל שהכי פרושו, דקשה למה לי תיבת מלא, הלי"ל: 'הין מיס' כו', אלא שרבו שאמר לשון 'איני' היה צריך לומר תיבת 'מלא', דאם לא היה אומר תיבת 'מלא' היו התלמידין סוברים שהוא אומר: אין מיס שאובין פוסלין כלל המקוה. לכן היה צריך רבו לומר תיבת 'מלא', ואז אפילו שאמר 'איני' הבינו התלמידים שכוונתו מלא הין פוסל. אבל הלל לתלמידיו ודאי אמר 'הין' ולא 'איני', א"כ למה לו לומר תיבת מלא... על זה אמרה המשנה שחייב לומר בלשון רבו..."¹, ושפתיו יישק.

פירוש המהרי"ח הופיע בפעם הראשונה בשנת תקס"ב, בהוצאת ששה סדרי משנה של דובראבנא. נראה שהיה זה זמן קצר אחרי פטירתו של ר' יואל חסיד². בספר "הגאון החסיד מוילנא"³, מתואר ר' יואל חסיד כאחד מרואי פני הגר"א (דף רע"ב).

כידוע, הגר"א נפטר בשנת תקנ"ח, ומכאן שיש לנו עדות נאמנה מאיש שהכיר היטב את הגר"א, שהפירוש הנ"ל שייך לר' אברהם מאהילוב ולא להגר"א. הפירוש הראשון בדבריו של הרב עובדיה מברטנורא (לעיל) על המשנה בעדויות (א', ג) מופיע כבר ברש"י על הגמרא בשבת טו, ע"א בד"ה "שחייב אדם וכו'".

"כלומר, הין אינו לשון משנה אלא לשון תורה אלא כך שמעך מפי שמעיה ואצטליון..."⁴.

הפירוש הזה מובא גם בליקוטי הגר"א עם בקורת: "ולשון ראשון ניחא שאמר לשון רבו אף שאינו לשון משנה אלא לשון תורה ועל פי ראשון קשה דהוא אמר כלשון רבו, על רבו גופו קשה למה לא אמר בלשון משנה דלשון משנה לחוד ולשון תורה לחוד..."⁵.

מהו א"כ הפירוש האמיתי של הגר"א למשנה בעדויות? כדי לעמוד על כך ניתן להיעזר בפירושו באלהו רבה למשנה בנגעים (א', ב) העוסקת בבחרת לבנה שמעורבת בה אדמומיות:

2. שמריהו, בנו של ר' יואל חסיד, מתאר בהקדמתו לספר שאביו טרח בכתיבת פירושו כשלושים שנה, תוך תענית וסיגופים. ר' אביגדור בן מאיר הכהן, תלמידו של המהרי"ח ועורך הספר, מתאר אף הוא את מסירות נפשו, ומציין את ר"ח ניסן כיום פטירתו, אך תאריך זה משובש. גם ציון שנת פטירתו תק"ד (אוצר הרבנים לר' נתן צבי פרידמן), נראה משובש.
 3. אני אסיר תודה לר' אריה מונק עבור אינפורמציה זו.

"הפתוך שבשלג כיון המזוג בשלג, הפתוך שבסיד כדס המזוג בחלב, דברי ר' ישמעאל, רבי עקיבא אומר אדם שבוה ושבוה כיון המזוג במים, אלא של שלג עזה, ושל סיד דהה ממנה".

על משנה זו כותב הגר"א ביאליהו רבה:

"ר' עקיבא אומר, אדם שבוה ושבזה. ולא קאמר נמי הפתוך שבזה ובוה כדקאמר ר' ישמעאל, משום שחייב אדם לומר בשם רבו, ור' ישמעאל קבל מרבו לשון פתוך ור' עקיבא קבל מרבו לשון אדם, כדתנן הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה, שמאי אומר תשעה קבין. אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו, כלומר ארבי קאי דקתני לה לפלוגתא דהלל ושמאי בלשונות שונות, ולא קתני להו בחד לישנא, הלל אומר שלושת קבין ושמאי אומר בלשון ט' קבין". כלומר, רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה, השאיר את לשונו של הלל יהי במקום לכתוב 'קבין', כדי לקיים את הכלל "שחייב אדם לומר בלשון רבו". מכאן, שהגר"א קיבל את הפירוש הראשון המובא ע"י רבי עובדיה מברטנורא.

ובקשר לקושי המובא לעיל בליקוטי הגר"א אפשר להעזר בדברי הראב"ד על המשנה בעדויות (א, ג):

"טעמא דהלל כי ההין היא המדה הגדולה שלמדה התורה בלח כדכתיב ושמן זית הין הלכך היא חשובה לפסול את המקוה ואע"פ שנאמרו בתורה מדות קטנות מזאת כיון דמים שאובין לפסול את המקוה מדרבנן הוא אזלינן בתר מדה הגדולה המפורשת בתורה והאי דלא שיער הלל בקבין כי כוליה גמרא והו"ל למימר ג' קבין דקיי"ל הין תריסר לוגי אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו והטעם לדברי רבו שרצה לגלות כי מפני שההין היא המדה הגדולה הנזכרת בתורה היא החשובה לפסול את המקוה בשאובין ואידך לא".

הרב ויזנברג הביא סמך למסקנתו מביאור הגר"א למשנה בתמיד (ב, ג) שמה הלשון קצת משונה: "החלו מעלין בגיזרין לסדר אש המערכה וכי כל העצים כשרין למערכה, הין, כל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן" על זה כותב הגר"א:

"פירוש שפעם אחת שאל תלמיד לרב כן והשיב לו, וחייב אדם לומר בלשון רבו לפיכך קבע רבי במשנה כן".

באשר למילה 'מלא' שעדיין נראית כמיותרת, אפשר למצוא בתרגום אונקלוס לפסוק (שמות ל', כד) "ושמן זית הין", שמתורגם "ומשך זיתא מלא הינא". וכן, כל מקום בתנ"ך שמופיעה המילה 'הין', התרגום הוא "מלא הינא".

לסיום, בירור פרשני זה נעשה ע"י הרב ויזנברג לפני שהופיע התרגום החדש של פירוש המשנה לרמב"ם ע"י הרב יוסף קאפח ז"ל. בתרגום החדש נמצאת הפתעה גדולה כדלהלן:

"שמעיה ואבטליון הם רבותיהם של שמאי והלל כמו שיתבאר באבות, והיו עליהם השלום גרים ונשארה בלשונם עלגות הגויים והיו אומרים במקום 'מלוא היני' 'מלא היני', והיה הלל אומר כך 'מלא היני'⁴ כמו ששמע מהם, והוא אמרו שחייב אדם לומר כלשון רבו, ויש מי שקורא 'מלוא היני', ואמר כי השינוי היה בין 'היני' ו'יחין', והקריאה הראשונה היא אשר קבלתי מאבא מארי זצ"ל שקבל מרבו ורבו מרבו זכרם לברכה".

מזה אנו רואים שהפלפול לעיל על "מלא" ו"היני" ו"איני" היה מבוסס על תרגום בלתי מדויק. החוש האינסטינקטיבי של מורי ורבי הרב אפרים יהודה ויזנברג ז"ל היה מאוד מדויק*.

4. בנדפס אומרים 'איני' במקום 'היני' והלל היה אומר כן 'מלא איני', וכל זה שיבוש.

*** הערת המערכת:**

בהקדמה למהדורת הרשב"א לגיטין עם הערות ופירושים להרב ישראל סקלר, הוצאת "מוסד הרב קוק", דן מדוע הרמב"ם ב"יד החזקה" בהלכות תלמוד תורה לא הביא להלכה דין זה של הלל "שחייב אדם לומר בלשון רבו".